

VERLANOV DMYTRO

ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА
ПОЛТАВА
dmitriyimpk@gmail.com

УДК: 165 Полањи М.
165 Аристотел

ПРИМЉЕНО: 28.3.2019.
ОДОБРЕНО: 13.4.2019.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ MICHAEL POLANYI ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Περίληψη: Στην έρευνα αναλύονται ιδέες του διασήμου άγγλου επιστήμονα Michael Polanyi, καθώς και η διασταύρωση των απόψεών του με τη φιλοσοφική ανθρωπολογία του Αριστοτέλη. Στην επιστημολογική του θεωρία «personal knowledge» ο Polanyi αντιτίθεται στις τάσεις στον χώρο της επιστήμης του 20ου αιώνα, ιδιαίτερα στις θετικές επιστήμες, που προσπαθούν να διώξουν από τη γνώση την προσωπική συνιστώσα του ανθρώπου, η οποία αποτελεί το θεμέλιο της προσωπικής γνωστικής διαδικασίας. Η θεωρία του επιστήμονα είναι αυτοτελής επιστημολογική αντίληψη, αλλά στην ουσία είναι παράδοση που εκτείνεται προς τα πίσω, στα βάθη των αιώνων, διαμέσου των Πατέρων της χριστιανικής Εκκλησίας προς τις ανθρωπολογικές αντιλήψεις του Αριστοτέλη. ► *Λέξεις-κλειδιά:* επιστημολογία, προσωπική γνώση, νοϋς, γνωστική κατάσταση, εστιακή συνείδηση, περιφερική συνείδηση, ανθρωπολογία

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρά την κυριαρχία στον επιστημονικό κόσμο του θετικισμού και του κριτικού ορθολογισμού (Karl Popper), όταν εξαλείφεται όχι μόνο η φιλοσοφία, ως μια προϋπόθεση της επιστημονικής γνώσης, αλλά και το ίδιο το υποκείμενο, που αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα, ακούγονται στο επιστημονικό περιβάλλον μερικές φωνές, που προσφέρουν μια διαφορετική προσέγγιση για την κατανόηση της δημιουργικής διαδικασίας. Μία τέτοια θέση, αντίθετη προς τις γενικές τάσεις στην επιστήμη, κατείχε και ο γνωστός άγγλος φυσικό-χημικός και φιλόσοφος της επιστήμης Michael Polanyi (1891–1976), ο οποίος, με την επιστημολογική του θεωρία — «personal knowledge» (προσωπική γνώση), εμπλούτισε τις γνώσεις μας για τις γνωστικές δυνάμεις του ανθρώπου. Με βάση τα ιστορικά και τα επιστημονικά

παραδείγματα, και τις παρατηρήσεις στον τομέα της ψυχολογίας, ο συγγραφέας της «προσωπικής γνώσης» διερευνά τις δομές της ανθρώπινης συνείδησης και τους τρόπους λειτουργίας της. Η θεωρία του Polanyi είναι μια απάντηση στα σύγχρονα επιστημονικά ζητήματα· μια εναλλακτική λύση μεταξύ των συνηθισμένων απόψεων για τα προβλήματα της γνώσης. Όμως, παρ' όλ' αυτά, η θεωρία του άγγλου επιστήμονα δεν είναι κάτι καινούριο και άγνωστο. Είναι μια επιστροφή στη φιλοσοφική ανθρωπολογία, όταν όλη η προσοχή δίνεται στην ανθρώπινη φύση και στα φαινόμενα της συνείδησής της, και όχι στις φυσικές θεωρίες, που διερευνούν τα φυσικά φαινόμενα και προσπαθούν να αναδημιουργήσουν μια αντικειμενική εικόνα του κόσμου, που μπορεί να συλληφθεί. Δηλαδή, ο αντικειμενικός κόσμος γίνεται κατανοητός διά μέσου του ανθρώπου, και όχι αντίθετα. Ο Polanyi απορρίπτει την προσπάθεια της επιστήμης να διώξει το προσωπικό στοιχείο από την επιστημονική γνώση και στρέφεται στην αρχαία φιλοσοφία, συγκεκριμένα στον Αριστοτέλη, από τα έργα του οποίου ο στοχαστής αντλεί υλικό για την κεντρική του ιδέα — «προσωπική γνώση». Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να προσδιοριστούν οι βασικές αρχές της επιστημολογικής θεωρίας του Michael Polanyi και ο βαθμός επιρροής σ αυτήν της φιλοσοφικής ανθρωπολογίας του Αριστοτέλη. Μια συγκριτική ανάλυση των ιδεών των δύο συγγραφέων εμπλουτίζει την κατανόησή μας για τη φύση της γνώσης και μας θυμίζει γνωστές, αλλά από καιρό ξεχασμένες αλήθειες.

Όσον αφορά τις επιστημονικές έρευνες που απασχολούνται με την επιστημολογική θεωρία του Michael Polanyi, πρέπει να αναφέρουμε μερικές αξιοσημείωτες εργασίες που έχουν γίνει πάνω σ αυτό το θέμα, όπως οι μονογραφίες των Scott W.T., Moleski M.X.¹ και του Scott D.,² επίσης και τα άρθρα των Grene M.,³ Zwick M.,⁴ Torrance Th. F.,⁵ McKelvey B.,⁶ Agassi J.⁷

2. ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΟΣΜΟ

Στο κοινό τους έργο «The Evolution of Physics», ο Albert Einstein και ο Leopold Infeld, περιγράφουν τις βασικές προϋποθέσεις κάθε επιστημονικής ανακάλυψης — τη φύση των επιστημονικών προσδοκιών και τον ρόλο που διαδραματίζει το

¹ W.T. Scott, M.X. Moleski, *Michael Polanyi: Scientist and Philosopher* (Oxford: Oxford University Press, 2005).

² D. Scott, *Everyman Revived: The Common Sense of Michael Polanyi* (Lewis: Eerdmans, 1985).

³ M. Grene, "Tacit knowledge: grounds for revolution in philosophy," *Journ. British society for phenomenology*, Vol.8, no. 3 (1977): 164-171.

⁴ M. Zwick, "Personal knowledge and the inner sciences" (ενότητα: Other Realities: New Religions and Revitalization Movements), University of Nebraska (March 1985): 27-30.

⁵ Th. F. Torrance, "Michael Polanyi and the Christian faith — a personal report," *Tradition & discovery. The Polanyi society periodical*, Vol. 24, no. 1 (1998): 26-33.

⁶ B. McKelvey, "Postmodernism versus truth in management theory," *Postmodernism and management: Pros, Cons and the Alternative*, JAI Press (2003a): 113-168.

⁷ J. Agassi, "Turner on Merton," *Philosophy of the social sciences*, Vol. 39, no. 2 (2009): 291-292.

ανθρώπινο μυαλό στην αναζήτηση μιας σχέσης μεταξύ του κόσμου των ιδεών και του κόσμου των φυσικών φαινομένων. Οι επιστήμονες αρνούνται να δεχτούν την απόλυτη κυριαρχία στην κλασική φυσική της επιστημονικής αντικειμενικότητας και της επιστημονικής αμεροληψίας (γενικά στις θετικές επιστήμες). Το υποκείμενο, επιμένουν ερευνητές, κατέχει μια βασική θέση στη γνωστική διαδικασία και έχει άμεσο αντίκτυπο στα αποτελέσματά της. Για παράδειγμα, ο θεμελιώδης φυσικός νόμος της αδράνειας δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί πειραματικά, εφόσον, στην πραγματικότητα, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε όλους τους εξωτερικούς παράγοντες που εμποδίζουν την εφαρμογή του. Επομένως, το πείραμα αυτό αναπαρίσταται μόνο σε ένα ιδεατό επίπεδο, δηλαδή, έχει έναν καθαρά θεωρητικό χαρακτήρα, αν και δείχνει μία λύση, χάρη σε οποία διατυπώθηκαν τα θεμέλια της μηχανικής.⁸

Η άποψη του Albert Einstein και του Leopold Infeld αντικατοπτρίζει τη θέση της μη-κλασικής επιστήμης, η οποία γεννήθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και σχετίζεται με τη ρελατιβιστική και την κβαντομηχανική θεωρία. Αυτές οι θεωρίες, σε αντίθεση με την κλασική επιστήμη, το στερέωμα της οποίας είναι η αντικειμενικότητα, επιμένουν στην αστάθεια και μεταβλητότητα των φυσικών φαινομένων και απορρίπτουν την αντίληψη περί της ανεξαρτησίας της φυσικής πραγματικότητας από τα μέσα της γνώσης και το υποκείμενο, που αυτή την πραγματικότητα αντιλαμβάνεται.

Ξεκινώντας από τον δέκατο έβδομο αιώνα, η επιστημονική σκέψη υιοθέτησε μια μαθηματικά σαφή και ακριβή μέθοδο μηχανιστικής έρευνας και ερμηνείας των φαινομένων του κόσμου. Αυτή η μέθοδος έχει γίνει το κύριο εργαλείο της κατανόησης του κόσμου σε πολλούς τομείς της επιστημονικής γνώσης. Με την πάροδο του χρόνου, σε μια προσπάθεια επίτευξης μιας καθολικής και γενικά αποδεκτής γνώσης, ακόμη και τα μαθηματικά, η γεωμετρία και η μηχανική έχουν χάσει την αρχική τους σημασία και σχέση με την πραγματικότητα. Η κλασική φυσική αντικατέστησε την πυθαγόρεια παράδοση και η μαθηματική θεωρία έχει μετατραπεί σε ένα απλό εργαλείο για τη μέτρηση των φυσικών μεγεθών.⁹ Όσον αφορά τον άνθρωπο, το προσωπικό του στοιχείο έχει αφαιρεθεί από τον κόσμο των μηχανικών αιτιών και των αναγκαίων συνεπειών. Οι υπερασπιστές της επιστημονικής γνώσης, — έγραφε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο ρώσος θεολόγος Viktor Nesselon (1863–1937), — επιμένοντας για την καθολική σημασία των αρχών της μηχανικής, ως αιώνιων και αμετάβλητων αρχών κάθε παγκόσμιας δραστηριότητας, αναπόφευκτα επιδίωκαν και τον άνθρωπο, με όλες τις πνευματικές του ανάγκες, να εξηγήσουν διά μέσου αυτών των αρχών.¹⁰

⁸ Albert Einstein & Leopold Infeld, *The Evolution of Physics*. Edited by C.P. Snow (London: Cambridge University Press, 1938), 8.

⁹ Michael Polanyi. *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy* (Chicago: University of Chicago Press, 1958), 36.

¹⁰ В. И. Несмелов, *Вера и знание с точки зрения гносеологии* (СПб.: «Общество памяти игуменьи Таисии», 2016), 37.

2. ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ POLANYI

Ο Michael Polanyi διαμαρτύρεται εναντίον του ιδεώδους της επιστημονικής αμεροληψίας και προτείνει μία άλλη ερμηνεία της φύσης της επιστημονικής γνώσης, η οποία, σύμφωνα με τον επιστήμονα, δεν είναι απρόσωπη και αντικειμενική, αλλά χρειάζεται μία έντονη προσωπική συμμετοχή του ανθρώπου στη γνωστική διαδικασία: μία διανοητική του αφοσίωση. Οι προσπάθειες να διαγραφεί ο άνθρωπος από τη ολιστική εικόνα του κόσμου οδηγούν στο παράλογο, — επιμένει ο Polanyi, — δεν λαμβάνουν υπόψη το προσωπικό στοιχείο του ανθρώπου, το οποίο υπάρχει σε κάθε είδους γνώσης για το γύρω κόσμο. Αυτό το στοιχείο βρίσκεται στη βάση της προσωπικής γνωστικής διαδικασίας και τη δομή του καθορίζει τόσο η εμπειρία της καθημερινής ζωής όσο και δεξιότητες στην πρακτική δραστηριότητα, που μεταδίδονται μέσω ενός προσωπικού παραδείγματος: «ενεργούμε και βλέπουμε τα πράγματα υπό το φως της αδιαμόρφωτης γνώσης και πρέπει να παραδεχτούμε, ότι πάντα παίρνουμε μια προσωπική απόφαση, είτε αυτή είναι δική μας γνώμη, είτε υποτασσόμαστε σε αυθεντία ενός προσωπικού παραδείγματος ως φορέα της παράδοσης» — «we act and see by the light of unspecifiable knowledge and must acknowledge that we accept the verdict of our personal appraisal, be it at first hand by relying on our own judgment, or at second hand by submitting to the authority of a personal example as carrier of a tradition».¹¹

Ο Polanyi, για να εξηγήσει το φαινόμενο της «προσωπικής γνώσης», προτείνει να βυθιστούμε στα βάθη της ανθρώπινης συνείδησης, ο «χώρος» της οποίας επιστήμονας χωρίζει σε δύο μέρη: εστιακή και περιφερική συνείδηση.¹² Αυτά τα δύο εργαλεία προσοχής μοιάζουν μεταξύ τους και είναι εξίσου έντονα, αλλά αλληλοαποκλείονται: η αντίληψη της πραγματικότητας έχει μόνο μια εστία και δεν μπορεί να αντιλαμβάνεται τις λεπτομέρειες αυτής της πραγματικότητας ως εστιακές και περιφερειακές ταυτόχρονα. Επομένως, όταν κάποιος συγκεντρώνει την εστία της προσοχής του στις λεπτομέρειες, που έως εκείνη τη στιγμή βρίσκονταν στο χώρο της περιφερικής του συνείδησης, χάνει την αίσθηση της ολιστικής αντίληψης. Για παράδειγμα, αν «η προσοχή ενός ανθρώπου είναι προσηλωμένη σε κάθε επόμενη λέξη, ήχο ή χειρονομία, που πρέπει να βρει ή να θυμηθεί, τότε καταστρέφεται η αίσθηση του συμφραζομένου, επειδή μόνο αυτή μπορεί να διασφαλίσει τη φυσική εναρμόνιση των λέξεων, χειρονομιών ή μουσικών ήχων» — «which seems to consist in the anxious riveting of one's attention to the next word — or note or gesture — that one has to find or remember. This destroys one's sense of the context which alone can smoothly evoke the proper sequence of words, notes, or gestures».¹³

¹¹ Michael Polanyi, *Personal Knowledge*, 55.

¹² *Ibid.*, 58.

¹³ *Ibid.*, 58.

Από την περιφερική συνείδηση πηγάζει η «προσωπική γνώση», η οποία, από τη φύση της, είναι δυσδιάκριτη και χρησιμεύει σαν φόντο για την εστιακή συνείδηση, που είναι προσηλωμένη στα εξωτερικά αντικείμενα.¹⁴ Δηλαδή, τα δεδομένα της εμπειρίας, που βρίσκονται στην περιφέρεια της συνείδησης, με τη αλληλεπίδραση των μερών τους, σχηματίζουν μια νέα σημασιολογική ακεραιότητα. Η απόκτηση των νέων συμπερασμάτων γίνεται κατά το σχημα της μετακίνησης από τα στοιχεία της εμπειρίας, που βρίσκονται στην περιφέρεια της συνείδησής μας, προς μια εστιασμένη ολιστική κατανόηση.¹⁵

Αυτό το σχήμα, που μας προτείνει ο Polanyi, εξηγεί όχι μόνο τη δομή της συνείδησής μας, αλλά και τη φύση των δυσνόητων διαισθητικών φωτισμών, που ο επιστήμονας ονομάζει «ευρετικές ενέργειες» — «heuristic acts». Η ανάλυση των ευρετικών προσπαθειών μας δείχνουν τον τρόπο, με τον οποίο πραγματοποιούνται οι επιστημονικές ανακαλύψεις. Οι ευρετική ενέργεια δεν είναι επαγωγικό συμπέρασμα, ούτε μια συστηματική διαδικασία, αλλά αναζήτηση και εύρεση των απαραίτητων λύσεων, που δεν μπορούν να ανιχνευθούν προς τα πίσω. Η αληθινή ανακάλυψη, μη έχοντας το λογικό ειρμό, χαρακτηρίζεται ως «λογικό χάσμα» — «logical gap», του οποίου προηγείται η συναισθηματική ένταση. «Ο φωτισμός», — λέει ο Polanyi, — «είναι ένα άλμα, που υπερνικά το λογικό χάσμα· είναι ένα άλμα προκειμένου να καταληφθεί το πεδίο στην απέναντι όχθη της πραγματικότητας» — «Illumination is then the leap by which the logical gap is crossed. It is the plunge by which we gain a foothold at another shore of reality».¹⁶

Για να λύσει μια επιστημονική απορία, ένας ερευνητής βασίζεται πρώτα απ' όλα στην πίστη για την ύπαρξη μιας κρυφής απ' αυτόν λύσης και στρέφει το βλέμμα του προς το άγνωστο. Στην πραγματικότητα, αυτό το βλέμμα προς το άγνωστο είναι βλέμμα στα υπάρχοντα και γνωστά δεδομένα, τα οποία είναι στοιχεία της περιφερικής συνείδησης· δείκτες στο δρόμο προς τη λύση του προβλήματος, και όχι η ίδια η λύση. Τα διαισθητικά «αγγίματα» προς αυτούς τους δείκτες μας πείθουν ότι αυτό το άγνωστο πράγματι υπάρχει.

Για να μπορέσει ένας ερευνητής να διατυπώσει τη λύση του επιστημονικού προβλήματος, πρέπει να προσηλώσει την προσοχή του στην εστία, στην οποία αντιλαμβάνονται τα περιφερικά δεδομένα, που ορίζουν τη λύση του προβλήματος.¹⁷ Ταυτόχρονα, πρέπει να θυμόμαστε, ότι «η ευρετική διαδικασία είναι ένας συνδυασμός ενεργών και παθητικών φάσεων» — «a heuristic process is a combination of active and passive stages».¹⁸ Δηλαδή, η ευρετική προσπάθεια συνεχίζεται ακόμα και όταν το πρόβλημα δεν αναλύεται συνειδητά. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η λύση «ωριμάζει», δηλαδή οι συνήθεις αντιλήψεις, χάρη στις νέες συνδέσεις μεταξύ των στοιχείων της περιφερικής εμπειρίας, δημιουργούν μια νέα κατανόηση.

¹⁴ Ibid., 63.

¹⁵ Ibid., 59.

¹⁶ Ibid., 130.

¹⁷ Ibid., 135.

¹⁸ Ibid., 134.

Παρά την τάση γενίκευσης και απλούστευσης της γνωστικής διαδικασίας, ο συγγραφέας της «προσωπικής γνώσης» μας πείθει, ότι «σε κάθε γνώστικη διαδικασία υπάρχει μια παθιασμένη συμβολή του προσώπου, που αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα, και ότι αυτή η προσθήκη δε σημαίνει την ατέλεια, αλλά αποτελεί ένα απαραίτητο στοιχείο της γνώσης» — «that into every act of knowing there enters a passionate contribution of the person knowing what is being known, and that this coefficient is no mere imperfection but a vital component of his knowledge».¹⁹ Όσον αφορά τις ευρετικές ενέργειες, που επιδεικνύονται με βάση των επιστημονικών παραδειγμάτων — το φαινόμενό τους μπορεί να εξηγήσει οποιασδήποτε δημιουργική ενέργεια.

Τα παραδείγματα απο διάφορους τομείς της επιστήμης, όπως η φυσική και η χημεία, η θεωρία της πιθανότητας και η θεωρία της σχετικότητας, η λογική και η ψυχολογία, βοηθούν στον Πολανι να εξηγήσει τις ιδέες του. Η πρωτότυπη σκέψη του Polanyi σήκωσε κύμα συζητήσεων και τον έκανε διάσημο φιλόσοφο της επιστήμης. Αλλά στην ουσία, οι ιδέες του Polanyi είναι επιστροφή στη φιλοσοφική ανθρωπολογία, η οποία συνδέεται με την αρχαιότητα, δηλαδή με τη φιλοσοφία του Αριστοτέλη.

3. ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ο Αριστοτέλης διδάσκει, ότι ο νους του ανθρώπου είναι αρχή της γνώσης. Συνοψίζοντας τα «Υστερα Αναλυτικά» του, ο φιλόσοφος λέει, ότι οι συλλογισμοί και οι αποδείξεις δεν μπορούν να μας οδηγήσουν στη γνώση των υψηλότερων αληθειών — αρχών. Επειδή η αρχή της επιστήμης δεν μπορεί να είναι επιστήμη, και οι αποδείξεις δε γεννιούνται από τις αποδείξεις, τότε μόνο ο νους έχει ως αντικείμενό του τις αρχές του όντος (ὄν). Αυτές οι «αρχές» αντιλαμβάνονται σε μια ειδική «γνωστική κατάσταση» (γνωρίζουσα ἕξις) και δεν υποτάσσονται στη λογική σκέψη. Την πρωταρχική ικανότητα να κατανοεί την πραγματικότητα έχει κάθε άνθρωπος, — γράφει ο Σταγειρίτης. Η βάση της «νοητικής» γνώσης είναι αισθητηριακή αντίληψη, η οποία, από την ποικιλομορφία των πραγμάτων γύρω μας, συσσωρεύει και κρατά στην ψυχή γενικές εντυπώσεις και εμπειρίες. Το αίσθημα είναι αντίληψη του γενικού και όχι μόνο των επιμέρους πραγμάτων. Για παράδειγμα, αν εστιάσουμε την προσοχή μας σ έναν άνθρωπο ως ένα ζωντανό ον, και όχι ως μια ξεχωριστή προσωπικότητα, τότε είναι δυνατόν να αποκτήσουμε μια γενική και αδιαίρετη εικόνα ενός ζωντανού όντος. Με άλλα λόγια, το πρωτεύον ο νους γνωρίζει επαγωγικά — μετακινώντας από τα στοιχεία της εμπειρίας, που βρίσκονται στην περιφέρεια της συνείδησής και αντιλαμβάνονται, προς μια εστιασμένη ολιστική κατανόηση (εδώ η επαγωγή δεν είναι λογική μέθοδος, αλλά ένα είδος γενίκευσης). Δηλαδή, επάγεται το γενικό από το μερικό. Απο την περιφερική εμπειρία προέρχονται οι

¹⁹ Ibid., V.

δεξιότητες και η επιστήμη: δεξιότητες — όταν πρόκειται για τη δημιουργία πραγμάτων, επιστήμη — όταν πρόκειται για το ὄν. Εφόσον την αλήθεια μας δίνουν μόνο η επιστήμη και ο νους, — συνοψίζει ο Αριστοτέλης, — τότε αυτά τα δυο είναι πιο αξιόπιστα είδη γνώσης.²⁰

Με βάση αυτά που είπαμε, έρχεται στο μυαλό ένα νόμιμο ερώτημα: εάν, σύμφωνα με τη διδασκαλία του Αριστοτέλη για τον νου, ο τελευταίος είναι άυλος, όπως και οι αντιλήψεις του, τότε πώς ο νους συσχετίζεται με τα αισθήματα; Ο Αριστοτέλης εξηγεί, ότι ο νους διακρίνεται σε ενεργητικό και παθητικό, και μερικές φορές ο νους φανερώνεται και μερικές όχι. Δηλαδή, ανάλογα με τις διάφορες συνθήκες, ένας άνθρωπος μπορεί να σκέφτεται και μπορεί να μη σκέφτεται: «Με νου εννοώ αυτό με το οποίο η ψυχή σκέφτεται και σχηματίζει κρίσεις [...] Γι' αυτό, δεν είναι εύλογο να βρίσκεται αναμειγμένος με το σώμα. γιατί, τότε, θα αποκτούσε μια ορισμένη ποιότητα, και θα γινόταν ψυχρός ή θερμός, ή θα είχε κάποιο ὄργανο, όπως η ικανότητα της αίσθησης· στην πραγματικότητα, όμως, δεν έχει κανένα. Και μίλησαν σωστά, εκείνοι που υποστηρίζουν πως η ψυχή είναι ο τόπος των ιδεών. Με τη διαφορά ότι δεν είναι ολόκληρη, αλλά μόνο η νοητική, και οι ιδέες δεν υπάρχουν σε εντελέχεια, αλλά σε κατάσταση δυνατότητας» — «λέγω δὲ νοῦν ὃ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἡ ψυχὴ [...] διὸ οὐδὲ μείχθαι εὐλογον αὐτὸν τῷ σώματι· ποιὸς τις γὰρ ἂν γίγνοιτο, ψυχρὸς ἢ θερμὸς, ἢ κἂν ὄργανόν τι εἴη, ὥσπερ ὧ αἰσθητικῶ· νῦν δ οὐθὲν ἔστιν. καὶ εὖ δὴ οἱ λέγοντες τὴν ψυχὴν εἶναι τόπον εἰδῶν, πλὴν ὅτι οὔτε ὄλη ἄλλ ἢ νοητικὴ, οὔτε εντελεχεῖα ἀλλὰ δυνάμει τὰ εἶδη».²¹

Ο Αριστοτέλης καταλαβαίνει, — σχολιάζει τον Σταγειρίτη ο ρώσος φιλόσοφος Alexey Losev (1893–1988), — ότι οι διαδικασίες του νου, που γίνονται στην ανθρώπινη ψυχή, αν και δεν περιέχουν τίποτα αισθητηριακό, αλλά χωρίς αυτό το αισθητηριακό δεν υπάρχουν. Αυτό σημαίνει, ότι οτιδήποτε αντιλαμβάνεται αισθητά και είναι μόνο παθητικό, οπωσδήποτε προϋποθέτει και μια ενεργητική δραστηριότητα της σκέψης. Οι παραστάσεις της σκέψης στην ψυχή περιέχουν κάτι αισθητηριακό· αλλά αυτό δείχνει, ότι οι ίδιες αυτές παραστάσεις του νου είναι εντελώς απαλλαγμένες από την αισθητική ύλη.²²

Με άλλα λόγια, τα αισθητικά στοιχεία εμπειρίας βρίσκονται στην περιφέρεια της συνειδησής μας σε μια παθητική κατάσταση, και μόνο όταν τα στοιχεία αυτής της εμπειρίας, με τη σύλληψη τους απο τον ενεργητικό νου, μετατρέπονται στα αντικείμενά του, τότε ο άνθρωπος αποκτά μια ολιστική κατανόηση.

²⁰ Aristotle, *An. Post.* 99b15 — 100b17.

²¹ Aristotle, *De anima* 429a23 — 429a29.

²² Α. Φ. Лосев, *История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика* (Χαρκόβ: Фолио; Μ.: ООО «Издательство АСТ», 2000), 47–48.

4. ΕΠΙΡΡΟΗ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΣΚΕΥΗΣ

Η σκέψη του Αριστοτέλη, σε εύθετο χρόνο, επηρέασε τους επίκουρους, που την όρισαν ως μόνη αξιόλογη μέθοδο γνώσης.²³ Για να συλλάβουμε το ενιαίο σύνολο — δίδασκαν οι επίκουροι — είναι απαραίτητο να έχουμε μια γενική γνώση του αντικειμένου, διότι η τέλεια γνώση μπορεί να επιτευχθεί μόνο δια μέσου της γενίκευσης των λεπτομερειών, με ταχεία νοητική τους σύλληψη.²⁴

Αργότερα, τη σκέψη του Αριστοτέλη αφομοίωσαν και οι Πατέρες της χριστιανικής Εκκλησίας. Ήδη στον Άγιο Κλήμη της Αλεξάνδρειας (150–215) βρίσκουμε, ότι η ανώτατη μορφή της κατανόησης (φρόνησις) είναι «νόησις» — η αντίληψη του νου, που «ἐπιβάλλη τοῖς πρώτοις αἰτίοις». Ο Άγιος Κλήμης όμως ευρύνει την έννοια της νόητικής ικανότητας του ανθρώπου και της δίνει μια χριστιανική σημασία. Στο χώρο της ευσέβειας, λέει ο Άγιος, η φρόνησις είναι πίστη, η οποία εμπιστεύεται σε κάθε λόγο χωρίς καμία εξέταση και φροντίζει μόνο για την εκπλήρωσή του.²⁵ Η πίστη είναι μια ελεύθερη πρόβλεψη — «πρόληψις ἐκούσιός ἐστι» ή μια παραδοχή του «αφανούς πράγματος»· η πίστη είναι παρόμοια με την απόδειξη, που μας αποκαλύπτει την ύπαρξη ενός άγνωστου αλλά προφανούς πράγματος.²⁶ Η μελέτη της πίστης οδηγεί στην επιστημονική γνώση (επιστήμη), η οποία στηρίζεται σε ένα στέρεο θεμέλιο. Η γνώση, από την πλευρά της, είναι μια ειδική κατάσταση (ἔξις), την οποία ο «λόγος» (η λογική ικανότητα του ανθρώπου) δεν μπορεί να αλλάξει. Η φυσική βάση της πίστης είναι τα αισθήματα, που χρησιμεύουν ως αρχή του λόγου και της διανοίας.²⁷

Η διδασκαλία του Αριστοτέλη για της νοητικές ικανότητες του ανθρώπου έχει επηρεάσει και την επιστημολογία του Polanyi. Ο επιστήμονας την χρησιμοποιεί ως βάση της επιστημονικής του θεωρίας — «personal knowledge», ευρύνοντας και αποδεικνύοντάς της υπό το πρίσμα των σύγχρονων επιστημονικών επιτευγμάτων.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας όσα είπαμε παραπάνω, μπορούμε να καταλήξουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

Πρώτον, ο φυσικό-χημικός και φιλόσοφος της επιστήμης Michael Polanyi, με την επιστημολογική του θεωρία «personal knowledge», παίρνει μια αντίθετη στάση προς τις γενικές τάσεις στο επιστημονικό περιβάλλον, που προσπαθούν να επιτευχθούν μια καθολική και γενικά αποδεκτή γνώση, απαλλασσόμενη από την υποκειμενικότητα.

²³ Diogenes Laertii, *De vitis philosophorum*, X. 31.

²⁴ Ibid., X. 35–36.

²⁵ Clementis Alexandrini. *Stromatum* 6.17, PG 9:388a.

²⁶ Clementis Alexandrini. *Stromatum* 2.2, PG 8:94ob.

²⁷ Ibid., 94ob.

Δεύτερον, η θεωρία «personal knowledge», αν και έχει γίνει μια αυτοτελής επιστημολογική αντίληψη, που απαντά στα σύγχρονα επιστημονικά ερωτήματα, στην ουσία ενεργοποιεί την ήδη γνωστή αλλά ξεχασμένη αλήθεια για τον άνθρωπο ως μέτρο όλων των πραγμάτων. Η κεντρική ιδέα του Polanyi για την «προσωπική γνώση» διασταυρώνεται με τη φιλοσοφική ανθρωπολογία του Αριστοτέλη, δηλαδή με την διδασκαλία του για τον νου, ως ένα ειδικό όργανο της γνώσης, που γνωρίζει, σε αντίθεση με τη λογική σκέψη, τις αρχές του όντος (όν).

Τρίτον, η βάση της φιλοσοφικής σκέψης του Polanyi είναι ιδέα προσωπικής συνιστώσας, που υπάρχει σε κάθε είδους γνώσης για τον κόσμο των φαινομένων. Το προσωπικό στοιχείο βρίσκεται στη βάση της προσωπικής γνωστικής διαδικασίας και τη δομή του καθορίζει τόσο η εμπειρία της καθημερινής ζωής όσο και δεξιότητες στην πρακτική δραστηριότητα, που μεταδίδονται δια μέσου ενός προσωπικού παραδείγματος. Η επιστημονική γνώση, λέει ο Polanyi, δεν είναι απρόσωπη και αντικειμενική, αλλά απαιτεί μία έντονη προσωπική συμμετοχή του ανθρώπου στη γνωστική διαδικασία· μία διανοητική του αφοσίωση. Αυτή η θέση του επιστήμωνα συμπίπτει με τη γνώμη του Αριστοτέλη, που θεωρούσε τη βάση της γνώσης μια αισθητηριακή αντίληψη, η οποία, από την ποικιλία των πραγμάτων που περιβάλλουν τον άνθρωπο, συσσωρεύει και κρατά στην ψυχή γενικές εντυπώσεις και εμπειρίες, που με τη σειρά τους, διαμορφώνουν νέες δεξιότητες και θεμέλια για την επιστήμη.

Τέταρτον, η πηγή της «προσωπικής γνώσης» είναι συνείδηση, ο «χώρος» της οποίας επιστήμονας χωρίζει σε δύο μέρη: εστιακή και περιφερική συνείδηση. Από την περιφερική συνείδηση πηγάζει η «προσωπική γνώση», η οποία, από τη φύση της, είναι δυσδιάκριτη και χρησιμεύει σαν φόντο για την εστιακή συνείδηση, που είναι προσηλωμένη στα εξωτερικά αντικείμενα. Δηλαδή, τα δεδομένα της εμπειρίας, που βρίσκονται στην περιφέρεια της συνείδησης, με τη αλληλεπίδραση των μερών τους, σχηματίζουν μια νέα σημασιολογική ακεραιότητα. Η απόκτηση των νέων συμπερασμάτων γίνεται κατα το σχημα της μετακίνησης από τα στοιχεία της εμπειρίας, που βρίσκονται στην περιφέρεια της συνείδησής μας, προς μια εστιασμένη ολιστική κατανόηση. Αυτή η ιδέα του Polanyi αντικατοπτρίζει πλήρως τη διδασκαλία του Αριστοτέλη, που λέει, ότι το πρωτεύον ο νους γνωρίζει επαγωγικά — με τρόπο γενικεύσης των αισθητηριακών αντιλήψεων.

Η θεωρία «personal knowledge» του Michael Polanyi μας θυμίζει, ότι τα φιλοσοφικά επιτεύγματα του παρελθόντος δεν είναι παρωχημένα και μπορούν απροσδόκητα να απαντήσουν σε πολλά τρέχοντα επιστημονικά ζητήματα των ημερών μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
BIBLIOGRAFY

- Agassi J. “Turner on Merton,” *Philosophy of the social sciences*, Vol. 39, no. 2 (2009): 291–292.
- Aristotle, *An. Post.* 99b15 — 100b17.
- Aristotle, *De anima* 429a23 — 429a29.
- Clementis Alexandrini, *Stromatum* 2.2, PG 8:940b.
- Clementis Alexandrini, *Stromatum* 6.17, PG 9:388a.
- Diogenis Laertii, *De vitis philosophorum*, X. 31, 35–36.
- Einstein, Albert, and Leopold Infeld. *The Evolution of Physics*, ed. by C.P. Snow. London: Cambridge University Press, 1938.
- Grene M. “Tacit knowledge: grounds for revolution in philosophy,” *Journ. British society for phenomenology*, Vol.8, no. 3 (1977): 164–171.
- McKelvey B. “Postmodernism versus truth in management theory,” *Postmodernism and management: Pros, Cons and the Alternative*, JAI Press (2003a): 113–168.
- Polanyi, Michael. *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. Chicago: University of Chicago Press, 1958.
- Torrance Th. F. “Michael Polanyi and the Christian faith - a personal report,” *Tradition & discovery. The Polanyi society periodical*, Vol. 24, no. 1 (1998): 26–33.
- Scott D. *Everyman Revived: The Common Sense of Michael Polanyi*. Lewis: Eerdmans, 1985.
- Scott W.T. and M. X. Moleski, *Michael Polanyi: Scientist and Philosopher*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Zwick M. “Personal knowledge and the inner sciences” (ενότητα: Other Realities: New Religions and Revitalization Movements), University of Nebraska (March 1985): 27–30.
- Лосев А. Ф. *История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика*. Харьков: Фолио; М.: ООО «Издательство АСТ», 2000.
- Несмелов В. И. *Вера и знание с точки зрения гносеологии*. СПб.: «Общество памяти и глумения Таисии», 2016.

MICHAEL'S POLANYI EPISTEMOLOGY AND THE INFLUENCE ON ITS PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY OF ARISTOTEL

VERLANOV DMYTRO

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

Poltava

dmitriympk@gmail.com

Abstract: The paper focuses on epistemological views held by British polymath and philosopher Michael Polanyi. Having reexamined the Polanyi's conception of personal knowledge, the author states that the Polanyi's idea of personal knowledge is rather a traditional one that can be traced back, through the anthropology of the Fathers of the Church, to Aristotle's views on individual knowledge. ► *Key words:* Aristotle, epistemology, Michael Polanyi, mind, personal knowledge, focal consciousness, peripheral consciousness, anthropology.